Mart-Nisan 2001 Yıl 7 Sayı 38 Cilt Fiyatı 9.000.000 TL. ISSN 1300-4174

Yeni Türkiye

bu ciltte **38**

ermeni sorunu

özel sayısı II

siyaset adamları, yöneticiler, bilimadamları ve uzmanlardan 103 makale, inceleme ve araştırma

genel değerlendirme ERMENİ SORUNUNA GENEL BAKIŞ / ERMENİ SORUNU ÜZERİNE YORUMLAR VE ÖNERİLER **siyasal değerlendirme** SON GELİŞMELER VE ÇÖZÜM YOLLARI / ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE STRATEJİK ANALİZLER **tehcir ve ermeni propagandası** SOYKIRIM İDDİALARI / TEHCİR UYGULAMASI / ERMENİ PROPAGANDASI **tarihsel değerlendirme** SELÇUKLULAR VE ERMENİLER/ OSMANLILAR VE ERMENİLER / OSMANLILARDA AZINLIKLARIN STATÜSÜ VE HOŞGÖRÜ / ERMENİLERİN KIŞKIRTILMASI, ERMENİ KOMİTELERİ, ERMENİ İSYANLARI VE TERÖRÜ /MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE EĞİTİM/ ERMENİ DİLİ VE KÜLTÜRÜ ÜZERİNDE ETKİLER **ermeni mezalimi** GERÇEK SOYKIRIM / YAŞAYANLARIN DİLİNDEN ERMENİ ZULMÜ **bibliyografya**

Bu dergi Yeni Türkiye Medya Hizmetleri tarafından yayınlanmaktadır.

Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri

Davut Kılıç*

Tarihinde ilk defa Türklerle karşılaştıktan sonra dinî inançlarını serbestçe yaşama şansı bulan Gregoryen Ermeniler, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ni kurmasıyla (1461), daha geniş hak ve hürriyetler elde ettiler. İlan edilen fermanla yarı özerk hale gelen Ermeni toplumunun kendi içerisinde yönetme yetkisi de Patrikliğe verildi. Böylece Osmanlı Devleti, Gregoryen Ermenileri *"Millet"*(1) şeklinde örgütleyerek kendi dinî liderlerinin yönetimine bıraktı.

Hıristiyan dünyası içinde farklı mezhep ve inanca bağlı olan Gregoryen Ermeniler, Osmanlı Devleti gibi güçlü bir ülkenin himayesinde her türlü dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik imkanlara sahipti. Roma'ya bağlı Katolik devletlerin o dönemlerde mezhep taassubuyla hareket etmesi, etrafında yaşayan toplulukların farklı dinî inançları yaşamasını oldukça güçleştiriyordu. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin bilinen gücünün yanında bütün topluluklara gösterdiği *"dinî hoş görü"* uzun vadede Roma'nın Hıristiyan toplumlar üzerindeki egemenliğine zarar verebilirdi. Bu düşünceden rahatsız olan Katolik devletler, misyoner teşkilatlar aracılığıyla Ermeni toplumunun mensup olduğu Gregoryen mezhebinin ortadan kaldırılmasını ve Ermenilerin Katolik mezhebine katılmasını amaçladılar.(2)

Vatikan, Roma Hıristiyanlığını doğuda silah zoruyla gerçekleştirmenin mümkün olmayacağını anladıktan sonra stratejisini değiştirdi. Papalık bundan böyle doğu insanını inandırma ve kandırma yolu ile duygularına hitap etmeye başladı.(3) Bu strateji değişikliği aynı zamanda Katolik devletlerin Osmanlı politikasına da yansıdı. Öyle ki, 1572 yılından sonra Katolik Avrupa ve Vatikan eli bayraklı Türk ve Müslüman aleyhtarlığını terk etti. Katolik devletler, Cizvit papazlar ve diğer Katolik tarikatları vasıtasıyla Osmanlı topraklarında Katolikliği yaymak suretiyle, Osmanlı Devleti içinde kendilerine taraftar zümreler oluşturma gayretine girdi.(4) Çünkü papalığın gayesi; Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanları Katolikleştirmek, onların Osmanlı Devleti'yle bağlarını kesmek, doğrudan doğruya Katolik hamisi Fransa'nın nüfuzu altına sokarak, icabında Hıristiyan azınlığın haklarını savunmak için Babıali nezdinde teşebbüslerde bulunma salahiyetini elde etmekti.(5)

1587 yılında Papa olan V. Sikst, Osmanlı sınırları dahilindeki Hıristiyan cemaatlerine yani Ermeniler, Melkiler, Yakubi ve Keldanilere sefaret heyetleri yolladı. Papalığın bundan maksadı, adı geçen Hıristiyan cemaatları Os-

(*) *Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

(1) Osmanlı yönetiminde, "Millet" sözcüğü ile dinî kıstaslara uygun olarak bir araya gelmiş cemaat kastedilmektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde kişinin inançları milliyetini de gösterir. Bkz. B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (nşr. M. Kıratlı), Ankara 1993, s. 333.

(2) C. Kürşad, "Ermeni Terörü", *Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question I*, (nşr. Tarihi Araştırmalar ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı), İstanbul 1989, s. 8 vd.

(3) N. Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim I*, İstanbul 1952, s. 49.

(4) D. Aydın, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İlişkileri Sempozyumu*, Ankara 1985, s. 287.

(5) Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", *T.T.E.M.*, No: 5(82), 14. Sene, Eylül 1340, s. 258 vd.

manlı Devleti aleyhine tahrik ederek, ilk fırsatta bu dört cemaatı da Katolik mezhebine bağlamak suretiyle bunlar üzerinde maddi ve manevi nüfuz tesis etmekti.(6) Haçlı seferleriyle birlikte sönen Frenk-Ermeni işbirliğini, Türklere karşı tekrardan canlandırmaya çalışan Papa Sikst Quint (1585-1590), çeşitli Katolik devletlerin de teşvikiyle Osmanlı Ermenilerinin yoğun oldukları bölgelere heyetler gönderdi. Fransa'nın desteğini arakasına alan Papa Sikst, Osmanlı Devleti'nde görev yapan misyonerlere, Ermenileri Katolik mezhebine çekmek için talimat verdi. "*Papa için gönül, Fransa kralı için kul kazanmak*" yolunda seferber olan bu misyonerler, Ermenileri Katolik mezhebine dahil etmek için çalışmalara başladı. 1604'te yenilenen Kapitülasyonla,(7) Fransa'ya Katolikler üzerinde himaye hakkı tanındı. Bu imtiyazla Osmanlı Ermenilerini çözme ve bilhassa Katolikliğe geçirme noktasında misyonerlere daha iyi bir ortam hazırlanmış oldu.(8)

Kapitülasyonların bir sonucu olarak, Fransızlar Osmanlı Devleti hudutları dahilinde geniş bir dinî serbestiye sahip oldu. Makamat-ı Mukaddese'nin Kudüs'ü Şerif ile Beytüllahm'ın muhafaza ve bakımı Fransız tebaasına bırakıldı. Bilindiği üzere kapitülasyonlar sadece tanındıkları ülke tebaalarına Osmanlı Devleti'nde serbestçe faaliyet imkanı, çeşitli konularda muafiyetler ve nihayet koruma sağlar. Aslında zımmîlerle ilgili hiç bir hüküm de taşımazlar.(9) Osmanlı Devleti'nin bu bir nevi bahşiş şeklindeki hareketi, sonradan kendisine çok pahalıya mal oldu. Fransa, Osmanlı Devleti'nin kendisine verdiği imtiyazları en geniş şekliyle tefsir ederek ve adeta mutlak bir imtiyaz şeklinde yorumlayarak kullanmak istedi.(10)

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi De Breves, 1606 yılına kadar yirmi iki sene İstanbul'da kaldı. 1604'te kapitülasyonları yeniletirdikten sonra Fransa'ya döndüğünde, "*Osmanlı Devleti'ni yıkıp yok etmenin emin çareleri*" adıyla uzun bir rapor kaleme aldı. Bu rapordan, Settar F. İksel şunları nakleder; Osmanlı Devleti'yle savaşa girildiğinde Hıristiyan Arnavutları, Mora'daki Rumları, Eflak ve Boğdan ahalisini isyan ettirmek, devşirmelere ana ve babalarının dinini hatırlatarak ve iyi mevkiler vererek Hıristiyanlar tarafına çekmek, İran Şahını aynı zamanda harbe teşvik etmek, Mısırdaki Kıptileri, Lübnan'daki Marunileri ve Fransızların ahfadı olan Dürzileri isyan ettirmek, Anadolu'daki Ermeni, Rum ve Gürcüleri ayaklandırmak suretiyle hem Osmanlı Devleti'nin başına harple birlikte gaileler açmak hem de Eflak, Boğdan, Mısır gibi memleketlerin zahiresinden Osmanlıları mahrum etmenin mümkün olduğunu ifade ettikten sonra, harpten evvel Hıristiyan hükümdarların aralarında Osmanlı toprakları için bir paylaşma planı hazırlamaları lüzumunu da belirtir.(11)

Osmanlı hükümetinin, Fransızlara karşı müsamahakar bir tutum sergilemesi, Osmanlı tebaası Hıristiyanlar üzerinde misyonerlerce yürütülen Katolik propagandasını hızlandırdı.(12) 1621'de ikinci derecedeki Katolik Mezhebinden olan "Paris Kapusin Tarikatı" vaizi rahip Racifiko, Osmanlı Devleti'ne gelerek İstanbul, Rumeli, Kıbrıs, Suriye, Filistin ve Irak'ta Kapusin manastırlarını kurdu.(13) Osmanlı ülkesinde bu kadar geniş imkanlardan faydalanan Katolik misyonerlerden Emile Lag-

(6) İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III / II. Kısım*, Ankara 1988, s. *136*.

(7) Antlaşma metni için Bkz. R. Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920)*, İstanbul 1934, s. 420 vd; Bilindiği gibi Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilk münasebetler, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1535 yılında Fransa'ya ticari imtiyazları içeren bir ahitname vermesi ile başladı. Kanuni bu imtiyazları Alman İmparatoru Şarlken'e karşı Fransa'yı desteklemek için vermişti. İlk antlaşma ile Fransa, İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkı elde ettiği gibi Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma imkanına kavuştu. Fransa'ya verilen kapitülasyonlar 1740 yılına kadar belirli aralıklarla yenilendi. Bu tarihten sonra da süreklilik kazandı. Bkz. İ. Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1964, s. 5 vd.

(8) R. Şahin, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinde Ermeni Politikaları*, İstanbul 1988, s. 91 vd.

(9) Geniş bilgi için Bkz: G. Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s. 33 vd.

(10) R. Karadağ, *Şark Meselesi*, İstanbul ?, s. 60 vd.

(11) S. F. İksel, "XVII. Asırda Osmanlı imparatorluğunu Yıkma ve Yok Etme Teşebbüsleri", *B.T.T.D., S: 58*, Temmuz 1972, s. 22.

(12) İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e., III / II. Kısım*, s. 119.

(13) İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e., III / II. Kısım*, s. 120.

rand, Osmanlı sınırları içerisinde kendilerine hoş görülü davranılmasını şöyle ifade eder; "*Gönül isterdi ki Katolikler Osmanlı Padişahının ülkesinde olduğu gibi İngiltere ve Hollanda'da rahat ve serbest olsunlar.*"[14]

Yabancı devletlere tanınan ticari kapitülasyonların içerisinde yer alan din ve ayin serbestisi, Osmanlı tebaası olan azınlıklar üzerinde Katolik misyonerlerin ilgisini bir kat daha artırdı. Bu maksatla 7 Temmuz 1626'da İstanbul'a gelen üç kişilik bir Kapusin misyoner heyeti, Galata'daki St. Georges Kilisesi'ne ve yanındaki eve yerleşti. Hıristiyanlığın esaslarını öğretmek amacıyla; Katolik misyonerler, hastalara, zindandaki esirlere, limandaki Fransız gemilere yardım etmeye ve en önemlisi de Katolikliği yayma faaliyetlerine katılıyorlardı.[15]

1630 yılında İstanbul'daki Katolik papazlar Ermenilere "*Eğer Katolik olursanız, Fransa'nın her türlü himayesine kavuşursunuz*" diyerek onları ümitlendirdikleri[16] gibi Ermenilere kendi mezheplerinin (Gregoryenliğin) daha zor ve sıkıcı, oysa Katolikliğin daha kolay olduğunu anlatarak Katolikliğe davet ediyorlardı.[17]

Gregoryen Osmanlı Ermenileri, ilk olarak kendilerine yönelik misyoner faaliyetlerden IV. Murat zamanında (1634) rahatsızlık duymaya başladılar. İstanbul Ermeni Patriği, Katolik misyonerlerin Ermenilerin inançlarını bozarak, onları başka kiliselere götürdüklerini öne sürdü. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, mezhep değiştiren Ermenilerin toplandığı, Galata'daki Azra ve Aziz Yahya kiliselerini şikayetlerden dolayı kapattı.[18]

1641 yılında Balanus isminde Katolik bir misyoner, İstanbul'a gelerek Ermeniler arasında kültür kampanyası adı altında çalışmalara başladı. Balanus'un Ermeni toplumu arasındaki anlaşmazlıkları gündeme getirmek suretiyle Katolik propagandası yapması, yeniden İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin rahatsız olmasına neden oldu.[19]

Osmanlı yönetimi Fransız krallarının arzusu üzerine Cizvitlerin Galata'da oturmalarına müsaade etti.[20] Cizvit papazlar Galata'da oturma müsaadesi aldıktan sonra burada St-François (veya San Francesco) Manastır ve Kilisesini kurdular. 1653 tarihinde İstanbul'da Papa vekilliği tahsis olunduğunda, Papa vekillerinin Katedrali de bu kilise oldu.[21]

Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri, Fransızlara karşı gösterilen ananevi dostluktan faydalanmak isteyen XIV. Lui Osmanlı topraklarında Katolikliğin hamiliğini üstlenmeyi arzuluyordu. Bu düşünceden hareketle XIV. Lui Osmanlı hükümeti ile Fransa arasındaki dostluğu ileri sürerek, Köprülü Fazıl Ahmet paşa zamanında (1673) yenilettirdiği kapitülasyonla[22] Osmanlı topraklarında bulunan rahiplerin meşruluğunu kabul ettirdi.[23]

Fransız sefiri Marguis De Bonnac, İstanbul'dan XIV. Lui'ye hitaben yazdığı mektubun bir bölümünde, Katolik misyonerler vasıtasıyla Ermenileri getirmek istedikleri noktayı şöyle belirtiyordu; Ermenilerle bizim aramızda olacak ihtilaflarda son derece lüzum hasıl olmadıkça Türklere müracaat edilmemelidir. Bizim için tutulacak yegane yol, Ermeni kiliselerinin yöneticilerini idare ederek hakimiyetlerine doğrudan müdahale edilmeyeceğini, fiili ve siyasi hiçbir menfaatin meselelerine dahil olmadığını, Türklerin boyunduruğundan

(14) M. H. Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Ankara 1992, s. 28.

(15) İ. P. Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara 1993, s. 12.

(16) K. Karabekir, *Ermeni Dosyası*, (nşr. F. Özerengin), İstanbul 1994, s. 113 vd.

(17) K. Karabekir, *a.g.e.*, s. 137.

(18) A. H. Saral, *Ermeni Meselesi*, Ankara 1970, s. 47; H. Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, İstanbul 1992, s. 20; Aynca Ermeniler arasındaki Katolik propagandasına mani olmak amacıyla yazılan hükmün muhtevası için Bkz. Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, *s. 35*.

(19) Rh. Y. G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, İstanbul 1953, *s. 31* vd.

(20) İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, *III / II. Kısım*, s. 118.

(21) N. Polvan, *a.g.e.*, s. 65.

(22) Bkz. R. Ekrem, *a.g.e.*, s. 425 vd.

(23) A. Refik, a.g.m., s. 257.

umumi bir kurtuluşa ulaşabilmek için aramızdaki problemleri azaltarak birbirine yaklaştırmaktan ibaret olduğuna ikna etmektir.[24]

XIV. Lui döneminde Fransız elçilerin, Osmanlı Devleti'ne tâbi Hıristiyanları Katolik yapma gayretine girişerek, tahrik etmek suretiyle çevirdikleri siyasi entrikalar ve casusluk peşinde koşmaları, Osmanlı-Fransız münasebetlerini gerginleştirdi.[25] Cizvitler, Osmanlı hükümetinin şüphesini çekerek, İspanya'nın ve Roma'nın casusları gözüyle görülmeye başlandı. Sadrazam, Fransız sefiriyle yaptığı bir konuşmada Beyoğlu'nda yalnız bir Cizvit görmektense on adi ruhani bulunmasına tahammül etmeyi tercih edeceğini söyledi. Cizvitler, Osmanlı hükümetine düşman olmak ve her tarafa nifak tohumları ekmekle suçlanarak muhakeme olunmak üzere Divan-ı Hümayuna çağrıldı.[26] Ancak Fransız elçisinin olaya müdahalesiyle serbest kaldılar. De Breves'in misyonerleri özellikle koruması ve onlara destek vermesi, misyonerlerin propagandalarında Türk düşmanlığını zirveye çıkardı.[27]

Fransız elçiler, Osmanlı topraklarında gizlice Katolik propagandası yapan papazları himayeden bir an bile geri durmadılar. Bundan dolayı İstanbul'da Frenklere karşı bir nefret uyanmaya başladı. Nihayet 1692 yılında Galata ahalisi ayaklanarak Frenk taifesini istemediklerini bildirdiler.[28] Frenk rahiplerinin Osmanlı topraklarında Katolik propagandası yapmaları Osmanlı Devleti için tehlike arz ettiğinden buna müsaade edilmiyordu. Ancak devlet yönetimindeki yüksek kademeli memurların (Vali, Paşa, Kadı, vb.) bir çoğu devletin varlığı ile alakalı bu gibi meseleleri mal elde etmek için fırsat bilip, Rumlardan ve Ermenilerden para alarak olanlara göz yumdular.[29] Nitekim hükümet, Halep ve civarında Katolik propagandasına engel olmak için yoğun gayret sarf etmesine rağmen, yerel yöneticilerin "*mal edinme*" hırsları yüzünden kesin bir başarı elde edemedi. Nitekim bu yoğun çalışmalar semeresini verdi. Halep Ermeni Piskoposu'nun XIV. Lui'ye yazdığı mektupta uzun methiyelerden sonra; "*Ermenistan Fransızların en kudretli bir kralı tarafından kurulacaktır.*"[30] ifadesini kullanmaktaydı. Daha da önemlisi sonraki dönemlerde Avrupa devletleriyle münasebet arttıkça gelişen batılılaşmak fikri, devleti yönetenlerde Katolik propagandasına karşı ihmal hissi uyandırdı. Bütün bunları fırsat bilen Katolik misyonerler, Fransa ve Vatikan'ın verdiği destekle Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmek için Ermeniler üzerinde silinmesi zor dinî ve tarihi izler bıraktı.[31]

Katolik misyonerlerin ve Papalığın çalışması nihayet meyvesini vermeye başladı. XVII. yüzyılda Sakız adasında Hıristiyan azınlıklardan bir çoğu Katolik mezhebine geçti. Bu şekilde Maruni, Rum, Süryani ve Ermenilerden Katolikliği kabul edenlerin sayısı artıyordu. Katolik propagandası en çok Ermeniler arasında etkili oldu. Öyle ki; misyonerler, 1691 yılından itibaren rakam abartılı da olsa 30 bin Ermeni'nin Katolik Kilisesi'nin hakimiyetini tanıdığını ifade ederek, Halep'te Yakubi ve Süryaniler üzerinde etkileyici propagandalar yaptı. Bu propagandalardan bunalan Osmanlı hükümeti, olayın faillerini 1697 yılında Limni adasına sürdü.[32]

Cizvitleri ile Fransiskenler, Osmanlı topraklarında yaptıkları propagandalar ile XVII. asırda Osmanlı hükümetini meşgul etti. Bu faaliyetlerin başında genelde Fransa'nın Osmanlı sefirleri bulunmaktaydı.[33] Daha sonra Fransa'nın desteğiyle "*Ermeni Akademisine*" dönüştürülecek olan,[34] Sivaslı Mekhitar'ın (1676-1749) kurduğu manastır vasıtasıy-

(24) A. Refik, a.g.m., s. 269 vd.
(25) İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e. III / II. Kısını*, s. 208.
(26) J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi VII*, (nşr. V. Bürün), İstanbul 1991, *s. 2125*.
(27) İ. H. *Uzunçarşılı, a.g.e. III / II. Kısını*, s. 118.
(28) A. Refik, a.g.m., s. 262.
(29) A. Refik, a.g.m., s. 272.
(30) A. Refik, a.g.m., s. 259.
(31) A. Refik, a.g.m., s. 276.
(32) Ahmet Refik, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", *T.T.E.M.*, No: 8 (85), Sene:15, 1 Mart 1341, s. 76.
(33) İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e. III / II. Kısını*, s. 117.
(34) C. Yurtsever, *Ermeni Terörünün Merkezi Kilikya Kilisesi*, İstanbul 1983, s. 236.

la, Ermenilere tarihini, dilini ve edebiyatını öğretecek eserler neşredilerek el altından dağıtıldı.(35) Adı geçen misyoner faaliyetleri ehemmiyetsiz bir mesele gibi görülse de Vatikan, bu girişimleriyle elden kaçırdığı Protestan ve Kalvenistlere karşılık, Şark Hıristiyan Kiliselerine mensup gençleri Katolik akidesiyle (inancıyla) yetiştirip, asırlarca uğraşıp sonuç alamadığı mezheplerin birleştirilmesi konusunda Katolikliğe ilhakı sağlama şansını yeniden yakalamış oldu.(36)

Anadolu'nun çeşitli yerleşim birimlerine kadar inen misyonerler, Fransa ve Papalığın gücünü de arkalarına alarak, nihayet Ermeni toplumunu "*Gregoryen ve Katolik*" olarak ikiye böldü.(37) O döneme kadar, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaasından olan Ermeni toplumu, Ortodoks ve Katolik mezheplerinden ayrı ayin yapmaktaydı.(38)

Katolik propagandasının Osmanlı topraklarında başarılı olmasında Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetlerin büyük rolü oldu.(39) Fransa, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren Katolik misyonerleri, maddi, manevi ve siyasi anlamda destekledi. Bunların yanında ve arkasında Fransa'nın olduğu gerçeği, Osmanlı Devleti'nin kesin sonuca gidecek sert tedbirler almasını geciktirdi. Bu durumda misyonerlerin cesaretlenmesine sebep oldu.(40)

Fransa, XVI. asrın ortalarından ve bilhassa XIV. Lui devrinden itibaren geleceğini daha çok Akdeniz bölgesiyle bağlantılı gördüğünden politikasını bu görüş doğrultusunda geliştirdi. Fransa özellikle 1730'lardan XVIII. asrın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri takip ederek kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmeye çalıştı. Buna paralel olarak Fransa, Ermeni toplumu içerisindeki çözülmenin Katolikleşme lehinde gelişmesine de yardımcı oldu.(41)

Osmanlı reayası içinde Katolikliği en çok revaçta tutan Ermeniler oldu. İstanbul'da Katolik mezhebini kabul eden Ermeniler, gizli ve açık bir şekilde Frenk kiliselerine gidiyorlardı. Gelişmelerden rahatsızlık duyan Osmanlı hükümeti mezhep değiştirmeyi yasakladı. Bunun için; 1721, 1722, 1732, 1739, 1741 tarihlerinde kesin emirler vererek fermanlar yayınlandı.(42) Fakat bu emirleri Ermeniler arasında dinleyen olmadı. Yakalanıp sadrazamın huzuruna çıkarıldıklarında bir çoğu "*biz Ermeni milletine tâbi olmayız*" şeklinde cevap vererek, kendi toplumunu küçümsemeye başladılar.(43)

I. Mahmud'un hükümdarlığı zamanında (1730-1754) Fransa ile bozulan ikili münasebetler tekrar iyileşti. Bunu fırsat bilen Fransa hükümeti, doğu ticaretinde kendilerine zarar verecekleri endişesiyle Rusların Karadeniz'e ve Akdeniz'e çıkmalarını önlemeye çalışıyordu. Bunun için de Fransa, Osmanlı Devleti'yle Rusya ve Avusturya arasında meydana gelen 1736-1739 muharebesinde önemli bir rol oynayarak, Belgrat Antlaşması'nın imzalanmasına yardımcı oldu. Rusya ve Avusturya gibi iki büyük devletin hücumlarıyla sarsılan Osmanlı Devleti'ne yardım elini uzatan Fransa hükümetini Sultan I. Mahmud, kara gün dostu kabul etti. Eski ahitnamedeki (kapitülasyonlardaki) maddeleri daha da genişleterek Fransa'ya yeni imtiyazlar tanıdı.(44)

Osmanlı Devleti misyonerlik faaliyetlerine karşı sert tedbir almasına rağmen verilen bu yeni imtiyazla, misyonerlerin önü yeniden

(35) N. Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, s. 53.
(36) İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e. III / II. Kısım*, s. 119.
(37) *Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question III*, (nşr. Tarihi Araştırmalar ve Dökümantasyon Merkezi Kurma ve Geliştirme Vakfı) İstanbul 1989, *s. 15*.
(38) Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihi Cevdet I*, (nşr. M. Çevik), İstanbul 1984, s. 373.
(39) Bundan dolayıdır ki Fransa'nın, Osmanlı Devleti'yle dost geçinerek Şark siyaset ve ticaretinde haiz olduğu birinci mevkii muhafaza etmek, ticaret sahasını tahdit ettirmemek, Osmanlı Saltanatının nüfuz ve hududunu daraltmamağa çalışmak, Şark siyasetinde esas teşkil etmekteydi. Bkz. Y. Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara 1988, s. 52.
(40) M. H. Vahapoğlu, *a.g.e.*, s. 28.
(41) R. Şahin, *a.g.e.*, s. 97.
(42) Katolik misyoner faaliyetlerin yasaklanmasıyla ilgili 1722 tarihli ferman için bkz., *BOA., Cevdet Adliye, 3216*.
(43) A. Refik, "Türkiye'de Katolik...", s. 272 vd.
(44) İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV / I. Bölüm*, Ankara 1988, s. 295.

açılmış oldu. Sırf Fransız Sefareti'nde çalıştıkları için bir kısım Osmanlı tebaası vergiden muaf tutulmaktaydı. Böylece Osmanlı hükümeti, yabancı diplomatlara tanıdığı vergi muafiyetini onların yanında çalıştırdıkları, Osmanlı vatandaşlarına da uygulamaya başladı. Zamanla bu tür işlerde çalışan zımmîler (Cizye ile mükellef Hıristiyan tebaa), vergi muafiyetinin yanı sıra, hukuk ve ceza muhakemeleri usulünde yabancı diplomatlara tanınan imtiyazlardan yararlanmaya kadar işi ileri götürdüler.(45) Bu durum Osmanlı tebaası olan zımmîlerin, yabancı diplomatlar tarafından daha çok istismarına yol açtığı gibi, Osmanlı hükümetine karşı yürütülen misyonerlik faaliyetleri dahil bir çok konuda kullanılmalarına da sebep teşkil etti.

XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa haritasını yeniden değiştirmek isteyen Fransa İmparatoru I. Napolyon, dost saydığı Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır ve Suriye'yi işgal etti. Napolyon, İngiltere'nin hakimiyetine son verebilmek maksadıyla Kafkaslarda kurulacak bir Ermeni-Fransız ordusuyla Hindistan'a sefer yapmayı planladı.(46) Bu maksatla bir takım plan ve programlar yapıldı. Versay'da hazırlanıp, Osmanlı Devleti'nde uzun süre Fransız Büyükelçiliği yapan François De Saint-Pries'e verilen talimatta (17 Temmuz 1768) dört ana nokta üzerinde durulmaktaydı.

1- Katolikliğin ve misyonerlerin desteklenmesi,

2- Din ile ticaretin birbirine bağlı olduğu,

3- Osmanlı Devleti'nin yanında Fransa'nın azalmış olan itibarının düzeltilmesi,

4- Osmanlı topraklarında çıkacak ihtilallere dikkat çekildiği.(47)

Yine aynı büyükelçinin, XV. Louis'in bakanı Aiguillan Dükü'ne sunduğu 2 Ekim 1772 tarihli raporunda; Gayesi Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan söküp atmak olan Rusya'nın Rumları nasıl kullandığını, Osmanlı topraklarındaki Rus-Rum entrikalarını dengelemek için karşı bir kuvvetin oluşturulması gereğini belirtmekteydi. Bunun içinde Osmanlı Katoliklerinin bir kısmı ve özellikle Ermenileri kullanabilecekleri, kendi özel menfaatleri yüzünden Rumlarla aralarındaki devamlı sürtüşme iyi organize edildiğinde Katolik Ermenilerin Fransa Kralına kurtarıcı olarak yönelebileceklerini, bir çoğu banker olan Katolik Ermenilerin devlet kademelerini ve dış mihraklar nezdindeki nüfuzlarını Fransa lehinde kullanabileceklerini belirtiyordu.(48)

Kampo-Formio muahedesi ile Fransa, Dalmacya sahillerinde Venedik arazisinin bir kısmını ele geçirdi ve tarihte ilk defa Osmanlı Devleti'yle sınır oldu.(49) İşte bu tarihten itibaren ananevi Osmanlı-Fransız dostluğu da yeniden bozulmaya yüz tutu. Çünkü hudutlarımıza kadar gelip dayanan ihtilal fikirleri sınırlarımızdan sızmaya başladı. Yalnız sızmakla kalmadı, aynı zamanda Napolyon tarafından da Osmanlı yönetimindeki azınlıklar teşvik ve tahrik edildi.(50) Bu sebeple Türk-Fransız münasebetleri devamlı olarak gevşedi ve gelişmesi büyük ölçüde bu ilişkiye bağımlı olan Katolikleşme faaliyetleri de yavaşladı. Ancak III. Selim'in saltanatıyla birlikte ve özellikle 1798-1802 Mısır Seferi'ne kadar Türk-Fransız dostluğu tekrar canlandı. Bu gelişmeye bağlı olarak hızlı batılılaşma reformları dönemine girildi. Bütün bu olanlar Osmanlı tebaası üzerindeki misyoner faaliyetlerinin yeniden hızlanmasını beraberinde getirdi. Katolik yanlısı Ermenilerin hem İstanbul Ermeni Patrikliği, hem de devlet kademelerindeki nüfuzları artmaya başladı.(51) Aynı yüzyılın başında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde Osmanlı Ermenileri daha çok ilgi odağı haline geldi. Bu durumu fark eden Napolyon, 1810 yılında Pa-

(45) G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 35.
(46) A. Süslü, vd., *Türk Tarihinde Ermeniler*, Ankara 1995, s. 119.
(47) E. İlter, *Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780-1880)*, Ankara 1988, s. 88.
(48) R. Şahin, *a.g.e.*, s. 102 vd.
(49) Bkz. Y. Akçura, *a.g.e.*, s. 57.
(50) T. Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Ankara 1978, s. 114.
(51) R. Şahin, *a.g.e.*, s. 108.

ris'te eğitim veren Doğu Dilleri Okulu'nda "*Ermenice Kürsü*" ihdas ettirdi.(52)

Bükreş Antlaşması'ndan (1811) sonra Ermenilerin bir kısmı apaçık Katolik olduklarını ilan ettiler. Katolikliği kabul eden Ermeniler bilgi, servet ve sanatça en ileri gelenlerdi. Bir kısım Ermenilerin Katolikliği kabul etmesinden dolayı İstanbul Ermeni Patriği idaresindeki Gregoryen-Ermeniler, Katolik-Ermenilere düşman olmuşlardı.(53) Fransa, Katolik Ermenileri her türlü yardım ve himayeye mazhar kılmış ve onların Fransa'da sanat ve ticaret tahsillerini kolaylaştırmıştı. Bu sebeple Osmanlı topraklarındaki Maruniler, Keldaniler gibi azınlıklardan bazıları da Katolik Ermenilerle birlikte hareket etmeye başladılar.(54)

Osmanlı Devleti, yüzyıllardır ananevi dostluk kisvesi altında elde edilen imtiyazlar neticesinde yapılan misyonerlik faaliyetlerine geç te olsa karşı çıktı. Çünkü Hıristiyan tebaadan bir kısmının Katolik mezhebine geçmesi, bir Katolik devletin himayesine girmesi demekti. Böylece Katolikliği kabul eden Hıristiyanlar, padişahtan ziyade Fransız krallarına tâbi olacaklardı. Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki emellerini gerçekleştirecek olanlar işte bu Katolik papazlardı. Konu dinî bir nitelik taşımakla birlikte, Fransa için siyasi yönü daha da önemli idi.(55)

Gregoryen Ermeniler arasındaki iktidar ve çıkar mücadeleleri, bazı Ermeni ailelerin birbirine karşı olan husumetleri, Katolik misyonerlerin Ermeni toplumu üzerindeki faaliyetlerini kolaylaştırdı. Bu mezhep değişiklikleri başlangıçta önemsenmeyecek oranda olsa da merkezden taşraya doğru yayılmaya başladı.(56) Bu da Katolik misyonerleri destekleyen başta Vatikan olmak üzere Fransa vb. ülkelerin, Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerine yeni bir boyut getirdi.(57)

Gregoryen Ermenilerin şikayeti üzerine, Katolik oldukları iddia edilen Düzoğulları'nın evlerinde yapılan arama esnasında Kilise olarak kullanılan odalar ve ruhani âyin icrasına mahsus giysiler ortaya çıktı. Ermeni toplumunda Katolik mezhebine mensup bir gurubun varlığı devlet nazarında tekrar gündeme geldi.(58) Bu gelişmeler olurken diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin azınlıklara tanıdığı hakları istismar ederek ayaklanan vilayetlerin halini gören devlet ricali, isyanlara sebebiyet veren halkların sadakatinden şüphe etmeye başlamıştı. O esnada Ermeniler, İran'da bu şüpheleri haklı çıkaracak hareket de bulundular. Azerbaycan bölgesinin İran hâkimiyeti altında kalan kısmını 1828 tarihinde istilaya kalkışan Rus ordularına İran Ermenileri de katılarak, kendi devletleri İran'a karşı savaşmaya başladılar. Bu durumdan rahatsız olan ve kendini aldatılmış hisseden İran Şahı, Osmanlı Devleti'ni ikaz etmek amacıyla sınırları içerisinde meydana gelen olaylardan haberdar ederek, Osmanlı hükümetini tedbir alması için uyardı.(59)

Aynı yıl Osmanlı-Rus münasebetleri de gerginleşmişti. Bu durumdan rahatsız olan Padişah II. Mahmud, İstanbul Ermeni Patriğine cemaatinin devlete bağlı olup olmadığını ve bu konuda kendisinin kefil olup olmayacağını sordu.(60) Patrik cevabında; "Padişahım, benim ruhani salahiyetimi tanıyan bütün Ermeniler için kefil olurum. Fakat bir takım Roma Kilisesine mensup ve beni ruhani şef olarak tanımaktan istinkâf (kaçınan) eden Ermenilerden asla mesul ve onlara kefil olamam"(61) dedi. İstanbul Ermeni Patriği bu sözüyle, Gregoryen Ermenilere güvendiğini fakat Katolik Ermenilere gelince Katolik Kilisesine gittikleri için yabancı devletlerin hesabına çalışabilece-

(52) N. Göyünç, *a.g.e.*, s. 54.
(53) Bkz. D. Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dinî ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara 2000, s. 127-157.
(54) K. Karabekir, *a.g.e.*, s. 137 vd.
(55) A. Refik, "Türkiye'de Katolik...", s. 259 vd.
(56) N. Polvan, *a.g.e.*, s. 94; Bkz. *Meydan Larousse VIII*, "Misyon", s. 842.
(57) C. Kürşad, a.g.m., s. 8 vd.
(58) D. Kelekyan, "Kazaz Artin", *T.O.E.M.*, No: 5 (26), İstanbul 1330, s. 95.
(59) G. Çark, *a.g.e.*, s. 81.
(60) S. Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara 1976, s. 116.
(61) G. Çark, *a.g.e.*, s. 82.

ğini imâ etmiş oldu. Bunun üzerine Padişah şüpheye düşerek, İstanbul'da Katolik mezhebinde olan Ermenilerin esas memleketlerine gönderilmelerini emretti.[62] Osmanlı hükümeti 1828'de Katolik Ermenileri, geldikleri yerlere gönderilmek üzere Anadolu'nun iç kısımlarında mecburi iskana tâbi tuttu. Katolik Ermenilerin önde gelenlerinden bir kısmı ölüm cezasına çarptırıldı ve mallarına el kondu.[63] Sürgün işlemlerinin başlamasıyla Fransa ve Avusturya'nın Babıali nezdinde giriştikleri müdahaleleri, dile getirdikleri kaygıları ve resmi protestoları bu meseleyi bir "*Katolik davası*" haline getirdi. Fransa, tüm Katoliklerin sürülmesini Katolik mezhebine karşı düşmanca tavır olarak gördü. Fransa'nın bu meseleyi kendi öz meselesi gibi telakki ettiğini keskin bir üslupla Osmanlı hükümetine ifade etti.[64]

Gelişen olaylar karşısında Fransız hükümeti Babıali'yi protesto ederek, Edirne Antlaşması uyarınca Katolik Ermenilerin İstanbul'da kalması,[65] müsadere edilen malların iadesi, Katolik Ermeniler için Patrik tayin edilmesi yönünde Büyükelçiliği vasıtasıyla baskı yapmaya başladı.[66] Rusya ile süre gelen savaş esnasında gerçekleşen bu tür müdahaleler, Babıali'yi Fransa başta olmak üzere bütün Katolik devletlerin baskısıyla karşı karşıya bıraktı. Böylece Osmanlı hükümeti bu meseleye tavizkar bir şekilde yaklaşmaya mecbur edildi.[67]

Doğu Anadolu'nun Rus işgaline uğramasıyla bölgedeki Gregoryen Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne karşı Rus işgal kuvvetleriyle açık bir şekilde işbirliği ve ihanet içine girdi. Bu durum Katolik Ermenilerin muhtemel Osmanlı-Rus savaşında devletin en sadık tebaası olacaklarına dair yaptıkları propagandaları haklı çıkardı. Bu gelişme ise Babıali'nin Katolik Ermenilerin meselelerinin çözülmesinde samimi olarak eğilme azmini takviye etti.[68] XVII. yüzyıldan beri küçük bir azınlık olarak yaşayan Katolikler, Fransız ve diğer Katolik devletlerin vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden ayrı bir cemaat olma taleplerini yenilediler. Sultan Mahmud tarafından sürgüne gönderilen Katolik Ermenilerin Ahılkelek'de büyük zayiat vermelerine rağmen Ruslara karşı kahramanca vatan savunmaları, affedilmelerinde önemli bir etken oldu.[69] Affedilerek geri dönmeleri temin edilen Katolikler için; Gregoryen Ermenilerle Katolik Ermeniler arasında artan düşmanlık sebebiyle, artık iki cemaatın dostça bir arada yaşamalarının mümkün olmayacağını bahane ederek Fransa ve Vatikan, Katolik Ermenilerin ayrı bir "*Millet*" olarak tanınmalarının gereğinden bahsetmeye başladı.[70]

Sultan Mahmud, Katolik Ermenilerin sürgünden dönmeleri için ferman çıkarttığı gibi, 6 Ocak 1830 tarihinde Katolik Ermeni cemaatini "*Millet*" olarak kabulü için de ayrıca bir ferman ilan etti.[71] Böylece tüm Katolik Ermenilerin yanında Rum ve diğer azınlıklara mensup Katolikler dinî konularda bu makama bağlandı.[72]

27 Şubat 1830'da Andon Nurican isminde bir Ermeni papazı, Katolik Murahhasa'sı olarak görevlendirildi. Kendisi Avusturya uyruklu olduğu için Babıali, resmi bir sıfat vermedi. Nitekim 22 Aralık 1831'de Hagopos Çukuryan isimli bir papaz Katolik Ermeni Patriği olarak atandı.[73] II. Mahmud tarafından kendisine Berat verilerek merasimle kaftan giydirilmesinden sonra görevine başladı. Verilen Beratta; gerekli imtiyazlar ve muafiyetler belirtildikten sonra şahsının dokunulmazlığı ve vazifesini, Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin her

(62) İ. Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1984, s. 25.
(63) K. Beydilli, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, (nşr. Ş. Tekin, A. Tekin), Harvard Üniversitesi 1995, s. 8 vd.
(64) K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 23.
(65) Y. Ternon, *Ermeni Tabusu*, (nşr. E. Oğuz), İstanbul 1993, s. 54.
(66) *Fransa Büyükelçilğinden Reisülküttab'a (28 Şubat1830) BOA., Hattı Humayun, Dosya no:51994, Karton no: 228 / 61.* Ayrıca bkz., *BOA., Hattı Humayun, 43280-C.*
(67) K. Beydilli, a.g.e., s. 24.
(68) K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 30.
(69) D. Kılıç, *a.g.e.*, s. 157 vd.
(70) K. Beydilli, *a.g.e.*, s. 26.
(71) G. Çark, *a.g.e.*, s. 87.
(72) G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 42.
(73) E. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 153.

hangi bir müdahalesine maruz kalmaksızın yerine getireceğine dair hükümlere de yer verildi.(74)

Eski İstanbul Ermeni Patriği Arşövek M. Ormanyan, Osmanlı topraklarında Fransa'nın zor şartlar altında Katolik Ermeni Patrikhanesi'ni nasıl tesis ettiğini şöyle ifade eder; "... Nihayet 1829 Türk-Rus barışında (Edirne Antlaşması) ve Avrupalı Katolik devletlerin müdahalesinden sonra Babıali, münakaşalara ve kavgalara son vermek için, Katolik adıyla belirtilen muhtar bir cemaat veya millet teşkiline karar verdi. Bu cemaat, ırk ve ibadet farkı gözetmeksizin Osmanlı tebaasından olup da Roma Katolikliğine mensup herkesi içine alıyordu."(75)

Osmanlı Ermeni toplumu üzerindeki planlarını adım adım gerçekleştiren Vatikan ve Katolik devletler, nihayet 1830 yılına gelindiğinde II. Mahmud devrinde bir kısım Ermenileri mezhep yönünden kendi himayesi altına almayı başardı. Bu tarihten sonra Katolik Ermeniler, Doğuda Katolikliğin koruyucusu konumuna geldiler.(76) Bu olaydan otuz yıl sonra Katolikliği kabul eden bir kısım Bulgarlar da, Katolik Ermeni Patrikliğine müracaat ederek bu Patrikliğe bağlandılar.(77)

Sonuç olarak; XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın içlerine kadar giren Müslüman Türklerden rahatsız olan Hıristiyan Avrupa, Türklere karşı verdiği mücadelede, hem siyasi hem de dinî anlamda cephe gerilemesini durdurabilmek için ortaya koyduğu, "Şark Meselesi" olarak da bilinen planın bir parçasını uzun vadede uygulamaya başladı. Bu planın başarılı olmasında Osmanlı Devleti'nin, Fransızlara karşı ananevi dostluktan hareketle tanımış olduğu kapitülasyonların birinci derecede etkisi olmuştur. Kapitülasyonların muhtevasına bakıldığında Hıristiyan Avrupa'nın her konuda olduğu gibi dinî konularda da Türklerin hoş görüsünü istismar ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmelerden rahatsız olan Osmanlı hükümeti sert tedbirler almasına rağmen, yöneticilerin zaman zaman farklı politikalar izlemesi, daha sonraki tarihlerde özellikle yerel yöneticilerden bir çoğunun devletin varlığı ile alakalı bu gibi meselelerde mal edinme hırsıyla Rumlardan ve Ermenilerden para alarak yapılan faaliyetlere göz yummaları, diğer taraftan Avrupa devletleriyle ilişkiler arttıkça batılaşma arzu ve istekleri devleti idare edenlerde misyoner faaliyetlerine karşı ihmal hissi uyandırmıştır. Bu da Katolik misyonerlerin Gregoryen Ermeni toplumu üzerinde etkili olmasında en önemli sebep olmuştur. Katolik devletler, bu tesir ve siyasi baskılarını Katolik Ermeni Cemaatinin "Millet" olarak kabulüyle de durdurmamışlardır. Onlar, bu durumu Osmanlı Devleti ve Hıristiyan tebaası üzerinde devletin çöküşüne kadar çok iyi bir şekilde koz olarak kullanmıştır.

(74) K. Beydilli, *a.g.e*, s. 33.
(75) *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, (nşr. Bayram Kodaman), Ankara 1994, s. 19 vd.
(76) E. Morel, *Türkiye ve Reformları*, (nşr. S. Belli), İstanbul 1984, s. 86.
(77) Geniş bilgi için bkz. A. Refik, "Fener Patrik. ve Bulgar Kilisesi", s. 80 vd.